

Συμβουλές από την αρχαιότητα Οικονομικά μαθήματα από την αρχαία Ελλάδα

Γράφει ο: Josiah Ober

Η δημοσιονομική και οικονομική κρίση στην Ελλάδα έχει οξύνει τις συζητήσεις μεταξύ οικονομολόγων, πολιτικών επιστημόνων και πολιτικών για τους πολιτικούς θεσμούς και την οικονομική ανάπτυξη. Προωθούν όντως οι καλοί θεσμοί -η δημοκρατία και το κράτος δικαίου- την ανάπτυξη; Ή οι καλοί θεσμοί κατέστησαν δυνατοί μόνο λόγω της προηγούμενης ανάπτυξης μιας ακμάζουσας οικονομίας; Σημαντικές αποφάσεις για το μέλλον της Ελλάδας είναι πιθανό να προκύψουν αρκετά διαφορετικές, ανάλογα με το πώς θα απαντήσουν οι πολιτικοί σε αυτήν την ερώτηση.

Η ιστορία είναι το προφανές πεδίο δοκιμών για τις ανταγωνιστικές θεωρίες. Αλλά οι περισσότερες ιστορικές δοκιμές των βασικών ιδεών στην πολιτική οικονομία είχαν, μέχρι πρόσφατα, επικεντρωθεί στις τελευταίες αρκετές εκατοντάδες χρόνια της κυρίως ευρωπαϊκής ιστορίας. Ωστόσο, ο περιορισμός του δείγματος για τη μελέτη της σχέσης ανάμεσα στην πολιτική και την οικονομική ανάπτυξη στα σύγχρονα κράτη είναι προβληματικός, επειδή άλλοι παράγοντες εκτός από τη θεσμική καινοτομία, όπως η αξιοποίηση του Νέου Κόσμου και της τεχνολογικής προόδου, έχουν επηρεάσει τις σύγχρονες οικονομίες. Ίσως ειρωνικά, ο δρόμος προς μια λύση οδηγεί πίσω στην Ελλάδα - μάλιστα, πίσω στην αρχαία Ελλάδα, η ιστορία της οποίας προσφέρει μια λεπτομερή «εκτός δείγματος» επίδειξη του πώς οι καλοί θεσμοί προωθούν την οικονομική ανάπτυξη.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΑΥΜΑ

Χάρη σε μια πρόσφατη μνημειώδη συλλογή δεδομένων από το Polis Center της Κοπεγχάγης και στην πρόοδο της επιτόπιας και της εργαστηριακής αρχαιολογίας, έχουμε τώρα τα στοιχεία για να εντοπίσουμε σημαντικές τάσεις στη δημογραφία και την οικονομία των αρχαίων ελληνικών πόλεων-κρατών. Όπως γνωρίζουμε πλέον, από την εποχή του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη τον 4^ο αιώνα π.Χ., υπήρχαν πάνω από χίλιες, περισσότερο ή λιγότερο ανεξάρτητες, ελληνικές πόλεις. Διέφεραν δραματικά σε μέγεθος και δύναμη. Τα μεγαλύτερα κράτη προσπαθούσαν να κυριαρχήσουν επί των γειτόνων τους και τα μικρότερα κράτη οργανώνονταν σε ομοσπονδιακές ομάδες. Αλλά δεν υπήρξε ποτέ κάτι που να προσεγγίζει μια κεντρική κυβέρνηση της «Ελλάδας». Τα ελληνικά κράτη ανταγωνίζονταν σκληρά μεταξύ τους και με τους αυτοκρατορικούς γείτονές τους, ιδίως την Περσία. Οι πόλεμοι ήταν συχνοί και αιματηροί. Αλλά εν μέσω της σύγκρουσης ήρθαν νέες μορφές κοινωνικής συνεργασίας και μια παρατεταμένη περίοδος ταχείας οικονομικής ανάπτυξης.

Ο συνολικός πληθυσμός των ομιλούντων ελληνικά αυξήθηκε από κάπου 330.000 άτομα το 1.000 π.Χ. σε 8-10 εκατομμύρια μέχρι τον 4^ο αιώνα π.Χ. Κατά την ίδια περίοδο, η μέση κατά κεφαλήν κατανάλωση φαίνεται να είχε σχεδόν διπλασιαστεί σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο, και πιθανώς τριπλασιάστηκε στην Αθήνα, την πιο προηγμένη και από τις πιο δημοκρατικές πόλεις-κράτη. Ο συνολικός ρυθμός ανάπτυξης ήταν χαμηλός σε σύγκριση με σύγχρονα υψηλής απόδοσης κράτη, αλλά ο ρυθμός ήταν πολύ γρήγορος σε σύγκριση με άλλους αρχαίους πολιτισμούς. Μέχρι την εποχή του Αριστοτέλη, τον 4^ο αιώνα π.Χ., σχεδόν το ένα τρίτο των Ελλήνων ζούσαν στις πόλεις των 5.000 κατοίκων ή περισσότερο. Ο αριθμός αυτός δεν θα επιτευχθεί και πάλι στην Ευρώπη παρά τον 17^ο αιώνα. Το μέσο μέγεθος των κατοικιών αυξήθηκε επίσης δραματικά. Στην εποχή του Ομήρου, οι Έλληνες συνήθως ζούσαν σε μικρές και ανεπαρκώς χτισμένες καλύβες. Μέχρι την εποχή του Αριστοτέλη, ζούσαν σε σπίτια διώροφα, συγκρίσιμα σε μέγεθος με τις σύγχρονες κατοικίες στα προάστια των αμερικανικών πόλεων. Η οικονομία αποτιμάτο ολοένα και περισσότερο σε χρήμα, με εκδιδόμενα από το κράτος αργυρά νομίσματα συγκεκριμένου βάρους και καθαρότητας, παρεχόμενα ως ένα έτοιμο μέσο ανταλλαγής. Κρίνοντας από τον αριθμό των κερμάτων που είναι γνωστά στους αρχαιολόγους, η προσφορά χρήματος αυξήθηκε απότομα μεταξύ του 6^{ου} και του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Οι συναλλαγές εμπορευμάτων (συμπεριλαμβανομένων των σκλάβων), βιομηχανικών προϊόντων και ειδών πολυτελείας ανθούσε στο ελληνικό κόσμο και μεταξύ των Ελλήνων και των γειτόνων τους.

Ανάμεσα στα αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά της αρχαίας οικονομίας της δημοκρατικής Αθήνας ήταν το σχετικά χαμηλό επίπεδο της εισοδηματικής ανισότητας. Η Αθήνα ήταν τόπος κατοικίας πολλών ξένων «εργαζομένων επισκεπτών» και οι Αθηναίοι απασχολούσαν μεγάλο αριθμό σκλάβων. Αλλά υπολογίζοντας ακόμη και τους δούλους και τους ξένους, η κατανομή του αθηναϊκού εισοδήματος ήταν πολύ λιγότερο άνιση σε σχέση με τις περισσότερες αρχαίες κοινωνίες. Οι αθηναϊκοί μισθοί για τους μη ειδικευμένους εργάτες ήταν υψηλοί - συγκρινόμενοι με τους μισθούς που καταβάλλονταν στην πιο προηγμένη οικονομία της πρώιμης σύγχρονης Ευρώπης, την Ολλανδία κατά τη διάρκεια της Χρυσής Εποχής της τον 17^ο αιώνα. Ο αθηναϊκός Δείκτης Ανισότητας (Inequality Extraction Ratio), ένα μέτρο που βασίζεται στην εκτίμηση του μέγιστου εφικτού επιπέδου ανισότητας για μια συγκεκριμένη κοινωνία, που επινοήθηκε από μια ομάδα με επικεφαλής τον Μπράνκο Μιλάνοβιτς (πρώην επικεφαλής ερευνητή οικονομολόγο στην Παγκόσμια Τράπεζα), είναι μικρότερος από εκείνον οποιασδήποτε άλλης αρχαίας οικονομίας για την οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Παρά το γεγονός ότι δεν έχουμε δεδομένα για να μετρήσουμε τον Δείκτη Ανισότητας σε άλλα αρχαία ελληνικά κράτη, τα θρεπτικά αποδεικτικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από την επιστημονική μελέτη των οστών και από μελέτες των συγκριτικών μεγεθών των οικιών είναι συνεπή με ένα ιστορικά χαμηλό επίπεδο ανισότητας. Όπως έχουν από καιρό επισημάνει ο Μιλάνοβιτς και άλλοι οικονομολόγοι, υπάρχει μια ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της σχετικά χαμηλής ανισότητας και της ισχυρής και βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης.

Τα αυξανόμενα στοιχεία για την εξαιρετικά ισχυρή επίδοση της αρχαίας ελληνικής οικονομίας βοηθούν να εξηγηθεί αυτό που μερικές φορές αποκαλείται «ελληνικό θαύμα» - η πολιτιστική έκρηξη της ελληνικής λογοτεχνίας, των εικαστικών και των παραστατικών τεχνών και των επιστημών, που έθεσε τις βάσεις για τη Ρώμη, την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό. Μπορούμε τώρα να αναγνωρίσουμε τον κλασικό ελληνικό κόσμο ως ένα ισχυρό παράδειγμα αυτού που ο ιστορικός κοινωνιολόγος Jack Goldstone έχει αποκαλέσει «άνθηση», δηλαδή τον συνδυασμό μιας παρατεταμένης περιόδου ασυνήθιστα υψηλής οικονομικής ανάπτυξης με μια έκρηξη πλούσιας πολιτιστικής δραστηριότητας. Η αρχαία Ελλάδα απέχει πολύ από το να είναι η μοναδική που έχει βιώσει μια άνθηση εκείνη την εποχή, αλλά η άνθησή της ήταν χαρακτηριστική σε ένταση, σε διάρκεια και σε μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην παγκόσμια ιστορία.

Λοιπόν, τι ήταν αυτό που έκανε δυνατή την εντυπωσιακή ανάπτυξη της αρχαίας ελληνικής οικονομίας; Η βασική απάντηση είναι οι καλοί θεσμοί. Οι ελληνικές πόλεις-κράτη είχαν κυβερνηθεί από μια σειρά καθεστώτων, αλλά, από τον 4^ο αιώνα π.Χ., η τυπική ελληνική πόλη-κράτος ήταν, σύμφωνα με τα παγκόσμια ιστορικά δεδομένα, πολύ δημοκρατική. Στην

Αθήνα, και εκατοντάδες άλλες ελληνικές πόλεις-κράτη, οι περισσότεροι γηγενείς ενήλικες αρσενικοί ήταν συμμετοχικοί πολίτες, οι οποίοι καθόριζαν τις πολιτικές σε συμβούλια πολιτών και σε συνελεύσεις, έκριναν νομικές υποθέσεις ως ένορκοι σε λαϊκά δικαστήρια, και εκλέγονταν ή επιλέγονταν με κλήρο ως δημόσιοι αξιωματούχοι.

Επιπλέον, σε αντίθεση με την ακόμα και σήμερα διαδεδομένη εικόνα της ελληνικής δημοκρατίας ως διακυβέρνηση του όχλου, μπορούμε τώρα να εντοπίσουμε, τουλάχιστον στην καλά τεκμηριωμένη Αθήνα, το πώς η νομοθετική εξουσία του λαού μετριάζόταν από δημοκρατικά θεσπισμένους κώδικες θεμελιωδών νόμων. Μέχρι την στιγμή που ο Πλάτων έγραφε τη «Δημοκρατία», στις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ., κάθε καθημερινή απόφαση πολιτικής που λαμβανόταν από την αθηναϊκή βουλή και τη συνέλευση ήταν υποχρεωμένη να συμμορφώνεται σε ένα σώμα γραπτού συνταγματικού δικαίου. Και ο νόμος αυτός λαμβανόταν σοβαρά υπόψη. Πολιτικοί οι οποίοι προσπάθησαν να εισαγάγουν μέτρα που αντιτίθεντο [στο «σύνταγμα»] κινδύνευαν να χάσουν το δικαίωμα να προτείνουν νομοθεσία. Οι νόμοι προστάτευαν αποτελεσματικά τα ακίνητα, την αξιοπρέπεια, και τα σώματα των πολιτών, και ως ένα βαθμό των μη-πολιτών επίσης, ενάντια στην εκμετάλλευση από υπερφιλόδοξους άρχοντες ή ισχυρά άτομα.

Η ΑΝΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Οι συγκριτικά δίκαιοι και ανοικτοί πολιτικοί θεσμοί των ελληνικών πόλεων-κρατών είχαν τις ρίζες τους στην λεγόμενη «σκοτεινή εποχή» που ακολούθησε την ξαφνική κατάρρευση του πολιτισμού της Εποχής του Χαλκού, γύρω στο 1.100 π.Χ.. Η ελληνική κοινωνία της εποχής του Χαλκού είχε διαμορφωθεί βάσει των προηγμένων πολιτισμών της δυτικής Ασίας. Βασιλιάδες-θεοί ήλεγχαν οικονομίες με επίκεντρο το παλάτι, στις οποίες το μεγαλύτερο μέρος του πλεονάσματος εξαγόταν από μια ιεραρχία ελίτ. Όταν αυτό που ο αρχαιολόγος Eric Cline έχει αποκαλέσει μια «τέλεια καταιγίδα» κλιματικής αλλαγής, ασθένειας, ηφαιστειών και μαζικών μεταναστεύσεων αφάνισαν τα παλάτια, ο πληθυσμός της Ελλάδας μειώθηκε απότομα. Οι επιζώντες της κατάρρευσης έζησαν για πολλές γενιές σε μικρούς, φτωχούς οικισμούς. Η κοινωνική οργάνωση των οικισμών αυτών ήταν ισότιμη λόγω αναγκαιότητας. Δεν υπήρχε σχεδόν κανένα πλεόνασμα για να συσσωρευθεί ή να αναδιανεμηθεί.

Μεταξύ του 8^{ου} και του 6^{ου} αιώνα π.Χ., η Ελλάδα αναδύθηκε από την σκοτεινή εποχή. Οι πληθυσμοί ανέκαμψαν και οι μικροί οικισμοί συγχωνεύθηκαν σε πόλεις-κράτη. Οι κάτοικοι ορισμένων περιοχών αντιστάθηκαν με επιτυχία στις προσπάθειες των τοπικών ελίτ να αναδημιουργήσουν τις ιεραρχικές μορφές εξουσίας που κυριάρχησαν στην Εποχή του

Χαλκού, και οι οποίες παρέμεναν ο κανόνας στο μεγαλύτερο μέρος του αρχαίου κόσμου. Αυτές οι ελληνικές κοινότητες με επίκεντρο τον πολίτη αποδείχθηκαν πολύ επιτυχείς σε σύγκριση με τις πιο ιεραρχικές των γειτόνων τους. Τα κράτη με επίκεντρο τον πολίτη ήταν σε θέση να κινητοποιήσουν περισσότερους άνδρες πολεμιστές. Αλλά εξίσου σημαντικό είναι ότι τα κράτη που προστάτευαν την περιουσία και την υπόσταση των κατοίκων τους από την εκμετάλλευση, έδιναν στους κατοίκους λόγο να επενδύσουν στον εαυτό τους. Ανέπτυξαν νέες οικονομικές ειδικότητες (στην Αθήνα, για παράδειγμα, στις ελιές και την αγγειοπλαστική αντί για τα σιτηρά), κάτι που τους έδωσε ένα σχετικό πλεονέκτημα στις συναλλαγές της αγοράς. Καθώς οι κοινότητες με επίκεντρο τον πολίτη κέρδιζαν έδαφος σε σχέση με τους πιο ιεραρχικούς γείτονές τους, οι καλοί θεσμοί αποδείχθηκαν ιδιαίτερα προσαρμοστικοί: Η δημοκρατία και ο τυπικός νόμος υιοθετήθηκαν από τις περισσότερες ελληνικές πόλεις-κράτη. Όλο και μεγαλύτερη εξειδίκευση ακολούθησε, όπως έκαναν και οι νόμοι που αποσκοπούσαν στη μείωση του κόστους συναλλαγών με το να εξισώνουν την πρόσβαση στην πληροφόρηση και στην επίλυση των διαφορών. Ως αποτέλεσμα, η εκτεταμένη οικολογία των ελληνικών κρατών άνθισε.

Οι άνθρωποι που ζούσαν ανάμεσα στους Έλληνες και συναλλάσσονταν μαζί τους, υιοθετούσαν όλο και περισσότερο τα ελληνικά πολιτιστικά πρότυπα. Εκμεταλλευόμενος την κινητικότητα των ειδικευμένων Ελλήνων ταλέντων, όπως των στρατιωτικών μηχανικών και των ειδικών στην κρατική χρηματοδότηση, ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος ο Β΄ και ο γιος του Αλέξανδρος ο Μέγας, συγκέντρωσαν τους τεχνικούς πόρους που απαιτούνται για την κατασκευή μιας στρατιωτικής μηχανής ικανής να καταλάβει τον περισσότερο ελληνικό κόσμο - και στην συνέχεια το σύνολο της περσικής αυτοκρατορίας.

Η εκρηκτική άνοδος της Μακεδονίας τερμάτισε την εποχή στην οποία οι ελληνικές πόλεις-κράτη ήταν οι κύριες κινητήριες δυνάμεις της ιστορίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Αλλά η άνοδος της Μακεδονίας δεν οδήγησε σε κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας. Προστατευμένες από τεράστια πέτρινα τείχη και στρατούς από καλά εκπαιδευμένους πολίτες-στρατιώτες, οι ελληνικές πόλεις αποδείχθηκαν δύσκολοι στόχοι για τους πολέμαρχους που διαδέχθηκαν τον Αλέξανδρο. Το αποτέλεσμα ήταν ότι τα προϊόντα του ελληνικού πολιτισμού διατηρήθηκαν για τις επόμενες γενιές -και, τελικά, για εμάς.

Η έλευση της Ρώμης τελικά σήμανε το τέλος των ισχυρών πολιτικών θεσμών που είχαν δημιουργήσει τη ζωηρή ελληνική οικονομία. Η Ελλάδα δεν επανέκτησε τον πληθυσμό και τα καταναλωτικά επίπεδα της εποχής του Αριστοτέλη μέχρι τον 20^ο αιώνα. Και τώρα, στον 21^ο αιώνα, παραμένει ανοικτό το ερώτημα αν η Ελλάδα (ή η υπόλοιπη Ευρώπη) μπορεί να βρει έναν δρόμο επιστροφής προς το είδος των δημοκρατικών και νομικών θεσμών που θα

μπορούσε να προωθήσει μια σύγχρονη άνθηση, ικανή να ανταγωνιστεί εκείνη της ελληνικής αρχαιότητας. Εδώ είναι η ελπίδα.

Ο JOSIAH OBER είναι καθηγητής Πολιτικών Επιστημών και Κλασικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Stanford. Είναι ο συγγραφέας του βιβλίου με τίτλο *The Rise and Fall of Classical Greece* (Princeton, 2015).

Δημοσιευμένο στις 06/08/2015 στο Foreign Affairs, The Hellenic Edition.

<http://foreignaffairs.gr/articles/70450/josiah-ober/symboyles-apo-tin-arxaiotita?page=show>